

A talán tapasztalata

Bányai János: *Költő(k), könyv(ek), vers(ek)*. Könyv és kritika IV.
Forum, Újvidék, 2010

Bányai János új, összegyűjtött kritikáit tartalmazó kötete szándéka szerint az évtized magyar lírájának panorámája. Az irodalomtörténész, kritikus értelmezői karakterében szikár, objektivitásra törekvő, a szövegekre fókuszáló és műközpontú felfogást ismerhetünk fel. Ezt az olvasási módot ugyan a kötethez írt utószavában maga részben kényszerűségből fakadó körülményként határozza meg, írásainak újabb gyűjteménye meggyőzően tanúskodik arról, hogy ez a helyzet az elemző látásmód szolgálatába állítható. Bányai saját értelmezői pozíciójának határozott vonásait az irodalmi élettől való távolsággal, az irodalmi élet szereplőivel ápolt személyes kapcsolatok bőségének hiányával magyarázza. Úgy tűnik azonban, hogy ebből a tudatosan vállalt, vagy kényszerből fakadó távolságtartásból a líra szenvedélyes szeretete által vezetett értelmezés lehetősége nyílik meg számára. Bányai kötetének utószavában a róla köztudott, kimunkált és rendkívül alapos verstani képzettség hangsúlyozásától való tartózkodást írja elő saját maga számára. Önfegyelemre valló vállalásának célja, hogy személyes érdeklődése ne uralja indokolatlanul elemzéseit. Az önmérséklet tiszteletre méltó törekvése annyiban nem valósul meg, hogy Bányai formai kérdések iránti fogékonyságát mégsem tudja elrejtteni, a versformákat, alakzatokat kitüntetett figyelemmel követő magatartása határozott hangként szólal meg és vonul végig a kötet írásain. Ez a szándéka ellenére markáns hang azonban éppen a már említett körütekintő elemzői attitűdöt erősítő pillér, sajnálatos lett volna, ha háttérbe szorul. Hiszen a verselméleti, ritmikai kérdésekkel foglalkozó magatartásmód régóta mostoha helyzetben van, sokszor másodlagos szerepet kap a kortárs magyar lírát követni vágyó recenziókban. Bányai János könyvének másik vállalása, hogy a versről mint témáról és szövegről önmagában szólni képes beszédmódot alakítson ki maga számára, erős, és sikeresen megvalósított stratégia. Egyet lehet ér-

teni a szerző tudós olvasói módszerével, mely szerint a lírai produktumok irányzatokhoz sorolása csapdahelyzetek sorát rejtheti. Az elemző-kritikus kötetbe került írásait sok esetben a kánonokhoz tapasztott címkék és kategóriák árnyalása, újraértelmezése jellemzi, hogy ez a módszer a legtöbb esetben sikeresen működhet, annak éppen a már említett sokrétű verstörténeti és teoretikus felkészültség a forrása. A másik ok pedig valószínűleg az a művészeti ágakat együtt látó, irodalomtörténeti korszakokat szintetizáló vizsgálódás, amely a már említett kanonikus pozícióktól elemelve hasznos észrevételekkel tölti fel a választott költők olvasását.

Bányai János frissen megjelent kötete már a negyedik a kortárs irodalom jelenségeinek követésére vállalkozó gyűjteményei sorában, bár jellegében és megoldásaiban bizonyos szempontból mást képvisel, mint az előző három. A *Könyv és kritika* első kötete, a Forum gondozásában kiadott 1973-ban megjelenő gyűjtemény a jugoszláviai magyar és szerb, a romániai és magyarországi magyar nyelvű költészet áttekintése volt. Az 1977-es második rész kizárólag a vajdasági magyar irodalmat szondázta, a sorozat harmadik darabjának szánt *Talán így* (1995) című válogatás pedig fontos, inkább a kritika és a tanulmány határterületén elhelyezkedő írásokat közölt, többek között Nadas Péter drámáiról, Kertész Imre, Szilágyi István, Mándy Iván, Márai Sándor prózájáról vagy éppen Balassa Péter *Halálnaplójáról*. Bányai az első három kötet pontos, érzékeny bírálataiban sokszor talált alkalmat rá, hogy a kritika természetéről is szóljon, így elemzései nem nélkülözték az önmeghatározó jelleget. A számára kedves kritikusi előképek (Babits, Ignó, Halász Gábor) között különleges helyet foglal el Rónay György. Az őt jellemző értelmezői magatartásmódot pozicionálja a *Talán így* egyik írásában (*A kritika [vessző]futása*). A Rónay tudatos olvasói módszeréről írt sorokon az a rokonszenv sugárzik át, amellyel csak a számára is védhető és elfogadható álláspontokról írhat a hivatásos olvasó. Bányai sorai a szikár, távolságtartó, a kizárólag állításokra épülő bírálói magatartást kerülni igyekvő olvasói tapasztalatról szólnak: „A *talán* Rónay György kritikusi tapasztalatának eredménye, nem a kritikus bizonytalanságának jele, nem az ítélet viszonylagossá tétele, s végképp nem egerút a megítélés felelőssége elől, hanem annak a kritikusi tapasztalatnak az összefoglaló neve, hogy az irodalmi kritika, bármilyen magas szinten művelik is, bármilyen alapossággal és körültekintéssel, mindig csak a feltételezésig juthat.” Ebben a kérdésekre, és nem a kijelentésekre támaszkodó hozzáállásban mégis vannak kapaszkodók. A biztos ízlés, a válogatás sokoldalúsága mégiscsak határozott jelleget adhatnak az olyan műbírálóknak is, amelyik szándéka szerint távolságot tart a szélsőséges következtetésektől. A türelmesen ítélő Bányai ezt az ízlésvilágot sokoldalú tájékozódással, a líra műfajai iránti

elkötelezettséggel alakítja ki. Ha az ő elemzői arcképét akarjuk megrajzolni, ugyancsak egy Rónayról szóló rövid írását hívhatjuk segítségül. A *Könyv és kritika* első kötetében az *Olvadás közben* című könyvről szólva Bányai alkalmat talál arra, hogy saját irodalmi ízlését, válogatási elveit is rögzítse. Amikor Rónay írásainak gyűjteményéről, saját gyakran forgatott olvasmányáról ír, fontosnak érzi kiemelni: „Ezek azok az alapelvek: a művészet ismerete, a lelkiismeretes olvasás, az adott műhöz, nem pedig az előre gyártott elvhez való ragaszkodás, a kritikusi alázat, a tévedés vállalása, a világos beszéd, ami Rónay György kritikai munkásságát egyrészt meghatározza, másrészt minősíti.”

A fent vázolt koncepciót az új, bár a korábbiaknál némiképpen lazább szerkezetű, az olvasónapló és a kritika elegeére inkább emlékeztető írássokat tartalmazó Bányai-kötet is megtartotta. A válogatott írásokat olvasva határozott érzés lehet, hogy Bányai számára a *talán* az értelmezést vezérlő elv, olyan esztétikaivá és etikaivá emelt kategória, amely következetesen vonul végig könyve gondolatmenetén. Felbukkan és hangsúlyos lesz például a Nádasdy Ádám verseskönyvét (*Soválynak kéne lenni*) értelmező ismertetőben (*Olajozottan, mondhatóan*), bár erre jó alkalmat szolgáltat, hogy az idézett költő maga is gyakran használja, cikluscímmé teszi, saját költői önmeghatározó gesztusaként használja a szót.

Bányai János kritikai írásainak másik, kitüntetett figyelemmel kísért motívuma a kánonok határvidékein születő költészet rögzítése. Hiszen

Aczél Géza avantgárdon túllépő poétikai megoldásai, vagy a saját magukat és lírájuk irányait az *utániség*ben megragadó Telep-csoport alkotóinak munkái a kritikus olyan gyakorlóterepei, amelyekben a határterületekre pozicionált szerzők befogadásának nehézségeit is megmutathatja. A Marno János kötetét (*Nárcisz készül*) ismertető, vagy az Aczél Géza költészetével foglalkozó írások értelmező magatartásában a poétikai irányok szintézisét szem előtt tartó bíráló karaktere rajzolódik ki.

Az irodalomtörténész, kritikus szövegei a már említett verstani iskolázottság széles ösvényén haladnak, miközben a formai kérdéseket, műfaji travesztiákat hangsúlyos helyen szerepeltetik. Bányainak, ezt nem is titkolja, különösen kedves megoldás a szonett, nem véletlen, hogy az ezt a formát előnyben részesítő és magas szinten újraíró lírikusok munkái nagy szerepet kapnak könyvében. A Balla D. Károly, Báthori Csaba, Varró Dániel szonettjeiről szóló írások a forma hagyományának újjáéledéséről és produktív átalakításáról beszélnek. A szerző érdeklődésének középpontjában sok esetben olyan költők állnak, akik ezt a hagyományt eredeti módon szemlélik, stílusgyakorlataik terepén vonultatják fel. Talán ezért kaphatnak kitüntetett helyet a haikut lírájukba transzformáló szerzők. A haiku hatásai Bertók László, Beney Zsuzsa, Kovács András Ferenc, Zalán Tibor, Papp Tibor életművében magas polcon vannak, ezt a formát Bányai elemzése különösen izgalmas lehetőségként tárják eléink. A formagazdagsággal átitatott életműveknél a Bányai kritikáinak jellegét adó verstani előtanulmányok felemlegetése különösen indokoltnak tűnik. Tolnai Ottó lírájának darabjait (*Balkáni babér, Ómama egy rotterdami gengszterfilmben*) ismertette a katalexis definíciójáról, a verses regény történeti áttekintéséről mindenképpen szót kell ejteni. Bányai kötete néhány pontján nemcsak felmutatja ezeket a sajátosságokat, észrevételei a kritika kereteit olykor szétfeszítő módon érvényesítik ezt a szerkezeti kérdéseket nyomon követő látásmódot. Új gyűjteményének egyik erénye a lírát korszakaiban látó magatartás, választása emiatt tudatosan és átgondoltan esik a műfajokkal és alakzatokkal kísérletező szerzőkre (Papp Tibor, Tolnai Ottó, Térey János, Fenyvesi Ottó), vagy a klasszikus műveltségű, gondolkodás- és irodalomtörténeti érdeklődésű, a művelődés dimenzióit előszeretettel szintetizáló életművekre (Géher István, Lator László, Schein Gábor, Vörös István, Várady Szabolcs).

Bányai kritikusi profiljában a versről való gondolkodás legfontosabb helyén a szöveg áll. Kötetének utószavában szigorú alapossággal jelöli ki saját értelmezési tartományát: „versolvasás közben is inkább figyelek a nyelv létesítő, alapító, akár alkotó működésére, mint az olvasást irányítani szándékozó szerzői életrajzra, nyilatkozatra, akár önkomentárra”.

Kiegyensúlyozó, objektivitásra törekvő elemzéseinek jellemzője, hogy a megosztó, ellentétes ítéleteket kiváltó produktumokban is a rendszer és a forma, az ideológia és a szerzői alkat karakterjegyeit látja meg és láttatja szívesen olvasóival. E felfogás markáns példája az az írás (*Siker és mélypont*), amelyben Szabó T. Anna *Elbagy* című kötetéhez közelít. Az egymásnak feszülő kritikákat, Margócsy István és Bedecs László írásait elővezetve Bányai saját higgadt és szikár olvasási módjáról is beszél. Létrejön-e vagy nem Szabó T. Anna verseiben „nyelvi történet”, milyen kritikusi alkatok találkoznak és vitatkoznak a kötet ürügyén, ezek a problémák az elemzőt inkább izgalomban tartják, mint a Szabó T. költészetének esztétikai megoldásait bíráló megközelítés. Az ilyen és ehhez hasonló észrevételek miatt tűnik úgy a könyvet forgatva, hogy az írások többsége inkább rövid tanulmány. Az elemzések a költői életművek gyengébb pillanataival szemben is megértést tanúsítanak, észrevételeikben a szerzők és a kritikusok is találhatnak megfontolásra érdemes körülményeket.

Bányait Jánost mint kritikust, az Új Symposion folyóiratban már kimunkált és begyakorolt, művészeti ágakat együtt látó és láttató komplex tájékozódás jellemzi. Ez az irányvonal minden bírálatát átszövi, érvényesül például a Papp Tibor vagy Maurits Ferenc lírai teljesítményét vizsgáló írásaiban. Kettejük verseinek vizuális és experimentális jegyei olyan témák, amelyek olvasásához az elemző interdiszciplináris jártassága biztos, szükséges alapot nyújthat. Maurits a képzőművész, Papp a képvers mestere, vagy a hozzájuk hasonlóan képzőművészeti elkötelezettségű Tolnai Ottó és Tandori Dezső szövegeinek értő olvasásához határozottabban lehet hozzáfogni, ha ez a gazdag nyelvi és fogalmi rendszer a rendelkezésünkre áll. Bányai birtokában van az említett tudásnak, ezt bizonyítja, hogy olvasói élményei ismertetése során a jellegzetes szerzői alkatok felskiccelésére is mindig sort kerít. Tandori Szép Ernőről szóló „monográfiáját” (*Szép Ernő – A titkos világtipp*) ismertetve például a két szerző mentális egyezéseinek összevetését is elvégzi, és nem riad meg bizonyos szociokulturális vonások szemrevételezésétől sem.

E rendszeres és szisztematikus elemzői attitűd sajátossága, hogy ugyanúgy fontos teret kapnak benne a könyvespolc „rejtélyes helyei”, az alsó polcokon, az észrevétlen zugokban elfekvő verseskötetek, ahogy a líra új, vagy újnak tetsző jelenségei. A fiatal költők produktumait követni vágyó, élénken figyelő tekintetről tanúskodik az induló erdélyi költők és írók teljesítményét bemutató *Használati utasítás* kötetéről írt elemzés, valamint a vajdasági magyar irodalom fiatal szerzőit (Szögi Csaba, Tóbiás Krisztián) szondázó írás (*Két itthoni kötet*). Ahogy ezt az újdonságokat módszeresen kutató tudós olvasót láthatjuk a Szakács Eszter kötetét (*Vízre írt*) elemző szöveg (*Tükör és*

tenger) vagy a Telep-csoport lírai teljesítményét bemutató cikk (*Két antológia: az „utániség” rezignált poétikája*) szerzőjeként. Szépen kidolgozott elemzések szólnak Parti Nagy Lajos, Tóth Krisztina, Menyhért Anna, Karafiáth Orsolya, Gerevich András és Krusovszky Dénes lírájáról.

Bányai sokszor veszi lajstromba a költői karakter forrásait, motivációit, miközben a szerkezet és a forma kérdéseit egy fokkal az esztétikum fölé helyezi. Kritikagyűjteménye úgy ölti magára az olvasónapló jegyeit, úgy ad teret a spontaneitásnak, amelynek játékterében súlyos, kihagyhatatlan életművek és véletlenül meglelt szövegek együtt szerepelhetnek, hogy ismertetői bevezető soraiban mindig korrekt olvasmánylistát, felkészülési bázist nevez meg. A témájához nagy elkötelezettséggel közeledő szerző, bár a kortárs líra rendszeres és rendszerező olvasója, a végtelen szöveghalmazban való tájékozódás korlátaival is tisztában van. Ha lenne könyvének didaktikus végkövetkeztetése, valószínűleg a versek olvasóit és a líra értelmező közegeit is erre az óvatos figyelemre intené benne. Ha könyvét alcíméhez híven valóban kritikakötetnek szánta, ez a célkitűzés kevésbé sikerült, mint sorozata első három darabjánál. Bár a szürke sáv ebben a különböző sajtóműfaji modellek besorolásai szerint különböző alrendszerekbe helyezett műfajban egyébként is széles, írásai mégis inkább körültekintő elemzések, impozáns szakirodalmi alapról elrugaszkodó mikrotanulmányok, semmint markáns kijelentéseket tartalmazó bírálatok. Ezt az alapos és gondos kritikai közeledést kívánhatjuk minden fiatal szerzőnek, minden első kötetnek. Bányai újabb, válogatott írásokat közreadó munkája a kortárs magyar nyelvű lírában tájékozódni vágyó olvasó fontos kalauza.